

1925 чылдың ийи уст
31-де үнүп келди

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№135
(19325)

2019 чылдың
ноябрь 28
четверг

Хүннүң үнери — 08:29
Ажары — 16:05
Хүн дурту — 7:36

солуннун сайтызы // shyn.ru
электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг 12+

Социал адырда

Чон өзүлдезинге салдарлыг

РФ-тиң Президентизи Владимир Путин 50 рубль хемчээлдиг уруглар пособиен күш чок болдурткан. Ол угайында Чарлык 2020 чылдың январь ден эгелеп күштүг болур. Ук пособиени бир эргелиг улус ону улаштыр алыр, о чылдың төнчүзүндө төрүттүнген уругларга база 50 рубльдин пособиен арттырып каар. Чаа чылдың бирги үнүндөн эгелеп эвээш хөреңгилик бүлелерниң 1,5-тен 3 харга чедир азылыг бир уругга хамаарыштыр ай анында төлевирни регионда тургустун-

ган амыдырап-чурттаарыга эргежок чугула чүүлдерниң эң кудуку өртөк-үнезинге деңгээр. Эрткен неделяда ТР-ниң Чазааның албан ёзузунун сайтызы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолче айтыг кылып, 2020 чылдың январь 1-ден республикага күш-ажыл төлевириниң эң кудуку деңгелин 7,5 хуу өстүрерин дыңнаткан. Ынчангаш, уруглар пособиеси Тывага 23 муң 47 рубль болур. Красноярсктааттын дамчытканы-биле, 2019 чылдың эгезинде Тывада 7276 уруг бүрүткеттинген. Аңаа бо чылын

төрүттүнген уругларны кадыптарга, 2020 чылдың эгезинге чедир демография талазы-биле чедимчелиг Тывага уругларның саны элээн немежи бээри чугаажок.

50 рубль уруглар пособиен Борис Ельцинниң Чарлыгы ёзугаар 1994 чылда берип эгелээн. Ол төлевирни уругнун ажаалдазы-биле холбаштыр шөлээге турган иелер ап турган. 2019 чылдың ноябрь 25-те ук Чарлыкты күш чок болдурткан.

gov.tuva.ru

АЖЫЛ ЧОКТАР ЭВЭЭЖЭЭР

Тывада 2020-2022 чылдарда чурттакчы чонну ажил-иле хандыраарының чаа программанын ажилдап кылан. Программаның тургузукчузу болур ТР-ниң Күш-ажыл амызының дыңнадып турары-биле, ооң сорулгазы — күш-ажыл амыгунун хөгжүлдезинге таарымчалыг байдалды тургузары, амаатыларга долу, бүдүрүкчүлүг ажилдаар болгаш мергежил-хоштуу-биле шилип алыр талазы-биле күрүне магадайларын боттандыраары база күш-ажылдың төлевир системанын айзыраңгайжыдары болур. Улуг кичээнге негеп турар чүүлдер — күш-ажылдың камгалалы болгаш ажилдың аайы-биле туруп олур озал-ондактыг байдалдарны чайладыры. Оон аңгыда, ардынып турар коллективтиг күш-ажыл дугуржулгаларының, өпшээржилгелериниң шынарын бедидери болгаш күш-ажыл аргыштарын өйлээр талазы-биле хемчеглер программада өрдүнген. Программаның эчис сорулгазы — ажил чок чорукту кызылары

болур. Даап бодаашкын-биле, бир чыл дургузунда ажил чок чоруктун деңгели 2018 чылдың 14,8 хуудан 2020 чылда 14 хуу чедир эвээжээр. Программаның ниити акшаландырышкыны 3 чыл дургузунда 1 млрд. 415,3 млн. рубль азы чылда 470 млн. рубль болур.

Хүннүң медээлери

«ТЫВА — ФРОНТУГА» ДЕП ДЕЛГЕЛГЕ

Москвага РФ-тиң Камгалал яамызының албан черлериниң аразынга V-ки эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Аңаа ийи ай ишти белеткенип келгеш, Алдан-Маадыр аттыг Национал музейниң директору Каадыр-оол Бичелдей болгаш музейниң ийи ажилдакчылары Айлаңмаа Ооржак, Светлана Түлүш «Тыва — фронтуга» деп делгелгени конференцияның киржикчилеринге бараалгаткан. Тывадан барган делегация Национал музейниң ТР-ниң Күрүне архивиниң фондуларын Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинден чыгынган үнелиг экспонаттарны делгеп көргүскөн. Ында ТАР үезиниң чуруктары, акшалары, маркалары дээш өске-даа чүүлдер кирип турар. Тывадан аңгыда, делгелгеге өске-даа регионнар база киришкен.

ШЫНЗЫЛГАНЫ АЛЫРЫ ШЫҢГЫЫРААН

2020 чылдың июль 1-ден эгелеп чолаачыларга болгаш чолаачының шын-зылгазын алыр дээн улуска эмчи справказын чаа дүрүм ёзугаар алыр апаар. Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының дужаалы ёзугаар чаа дүрүмнүн дугайында бо чылдың ноябрь 21-де ук яамының сайтызынга парлаан. Үнген дужаал 2019 чылдың ноябрь 22-ден эгелеп күш кирген турар ужурлуг. Ындыг-даа бол, ону 2020 чылдың июль 1-же чылдырган. Ол үеге чедир чолаачылар болгаш чолаачының шынзылгазын алыр дээн улус эрги дүрүм-биле эмчи шинчилгезин эртер.

АЙНЫҢ СӨӨЛГҮ СРЕДАЗЫН УТПА

Ада-иелер болгаш школачыларга Аладан-Маадыр аттыг Национал музей ай санында музейге халас кирер акцияны чарлап турар. Айның сөөлгү средазында 10 шактан 18 шакка чедир өөреникчилер ада-иелери-биле, бүдүн клазы-биле кады музейге келгеш, сонургааны делгелге залдарынче халас кирер аргалыг.

ЧАА КӨВҮРҮГГЕ ЧОН ӨӨРЭЭН

Кызылдың коммуналдыг көвүрүүнүн чаартылгазы доозулган соонда, хемниң оң чарында чурттакчыларга аргыжары көзүлдүр чиигээн. Ооң мурнунда көвүрүггө автомашиналар тырлып, орук шимчээшкини доктаамал саадап турган болза, ам чаарттыг көвүрүг-биле машиналарның аргыжылгазы ийи катап улгаткан. Бир хүнде 14 муң машина аргыжып турар болу берген. 2020 чылдың май 9-ка чедир көвүрүгнүн архитектурлуг чырыдылга системанын доозары көрдүнген. 1963 чылда туттунган VI-кү категорияга хамааржып турган эрги көвүрүг, чаарткан соонда, II-ги категорияның эки шынарлыг көвүрүү болган.

Социал четкилерде

АМ-ДАА ШАЛЫПКЫН АЖЫЛДААР

Ноябрь 27. «2020 чылда энне кол дөртөн федералдыг программа камгалаттынган. Россия Федерациязының ниити планынче кирери дээрге, камгалап алган акша-хөреңгивис боттары-ла биске чедип кээри эвес-ле болгай. Федералдыг бюджеттен немелде акшаландырышкынны чедип алырда, кончуг шалыпкын болгаш үе-шаанда хөй ажылды кылып четтигери чугула.

Бирээде, төлевилел бүрүзү кончуг таптыг ажылдап кылдынган, чөпшээрелдигени эрткен болгаш бадылаттынган «орук карталыг» болур ужурлуг. Өскээр чугаалаарга, кылып чорудар ажылдың үе-чада аайы-биле тодаргай планы. Бистиң сайыттарывыска шак ол ажылды декабрь айның ортанга чедир доозарын даастым. Ооң кадында, салбыр бүрүзү хөй акша-хөреңги чарыгдалдыг, чугула улуг төлевилелдерге улуг кичээнгеи салыры чугула.

Өөредилге салбырында, чижээ, «Өзүлдең демдектери» чургайлыг өөредилге адыры кылдыр тургузары. Баштайгы ындыг точкаларны бо чылын 20 школага тургускан бис. 2020 чылда шак ындыг точкаларны 97 чедир кылган турар ужурлуг бис. Баштайгы дуржулганың көргүскени, хөй айтырылгар билдиртпейн, кыры-биле эртип

турган болза, ам оларны кичээнге алыры чугула. Кабинеттер ажыдып, оларны компьютер болгаш амгы үениң дериг-хөреселдери-биле четчелээри, мастерскаяларга 3D-принтерлер азы лазерлиг станоктар тургузары ажылдың эвээш кезии. Кол-ла чүве, бо бүгү шупту ажылаттынп турар болур ужурлуг. Бо дериг-хөреселдерни доктаамал ажылчы байдалга тудуп турар, информастыг технологияларны эки сайгарып билер, шыырак специалистер херек болуп турар. Ол ышкаш чаа гаджеттерни профессионал деңгелге сайгарып билер башкылар база чугула херек. Моон-на алгаш көөрге, башкыларны белеткээр, өөредир, башкылаашкынның чаа методиказын ажылдап кылып чугула система дугайында айтырыг көдүрлүп кээр.

«Өзүлдең демдектери» төлевилелдин утказының дугайында билишкын бар бе? Ямы деңгелинде – бар. Кожуун чагыргаларының деңгелинде болгаш оон бадарга – чигинер мен. Ындыг таварылгада, эттинер болза эки ышкыжыл. Шакала мынчаар ажылдаары ямы бүрүзүңе база хамааржыр.

Национал төлевилелдерниң боттандырылгасы, ооң түңнелдери бүгү ажылды ханызындан тура сайгарып кылырындан дыка хамааржыр».

КИЧЭЭНГЕЙНИ КҮШТЕЛДИРЕР

Ноябрь 26. Амдыгааштан эгелеп, Чаа чыл бетинин дежур-найлаашкынны Ак эрттирилгетаныйл черинге күштелдирер болза эки. Чүге дээрге Тыва же шынары багай аш-чем аймаан болгаш өске-даа чүүлдерни соңгаартан сөөртүп эгелээр болгай. Тус чер чагыргалары чоннуң айыыл чок чоруун хандылары-биле күштү мөөңезиннер.

Оон аңгыда, коллегала-

рымдан республикада улуг одалга черлерин шыңгы кичээнгеи алырын диледим. Чижээ, улуг-хүнде Ак-Довурактың чылыдылга төвүңге бичи үрелишкынни дүргени-биле эдип шыдапканы эки болду. Тоора-Хемге чырыкты база өжүрген-дир. Четвергке чедир чаа дизель-генераторну дарый кожуп бээрин негез мен. Оон башка, чон түрей бээр, хоржок».

ТӨЛЭЭР БЕ, ТӨЛЕВЕС БЕ?

Капитал септелге талазы-биле регионалдыг программа-ны доктааткан соонда туттунган чаа бажыңнарның чурттакчыларын, ук программаже кирген үеден эгелээш, 2 чыл дургузунда капитал септелге

Фондузунуң төлевирлеринден хостаан. Ол дугайында ТР-ниң Тудуг яамызының белеткээни чогуур доктаалын Тываның Чазаа хүлээп алган. Федералдыг хоойлу-биле, ук төлевирни хөй-ле дизе, 5 чыл

чедир соңгаарлады ынчалза-даа регион хуусааны кызырар. Специалистерниң тры-биле, Тыва эрги чыдар оран-сава тал Россияның эң берге 6 регионнарының бирэ турар.

Капитал септелге соңгаарладытарга, чылар ниити бажың хөреңгизинге хумагал деп, Тудуг яамызы иде Чиигелделиг хуусаада чорудар акша-хөреңги болгай.

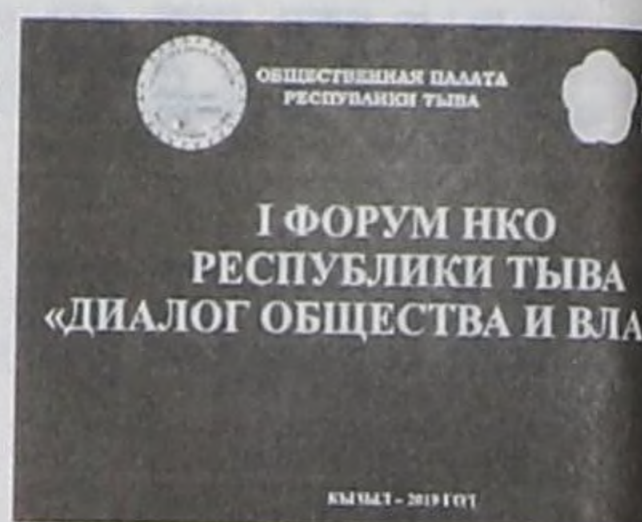
Капитал септелге дужаары хөй каът б чурттакчыларының хү дээрзин доктаалда деп. Ону күүсетпес болза, хөөлөнгөш, суд сайгары чедирип болур.

АЖЫК ЧУГААНЫҢ АЖЫЫН КӨӨ

Ноябрь 29-та Кызылдың Орус культура төвүңге 09.00 шакта «Хөй-ниити биле эрге-чагырга аразында ажык чугаа» деп коммерциялыг эвес организацияларның бир дугаар шуулганы эгелээр. Шуулганны эрттирер дугайында саналды ТР-ниң Хөй-ниити палатазынга Москваның коррупцияга удур төвүнүң башкаар чериниң президентизи Алексей Дондупай кириген. Семинар-хурал үезинде ооң киржикчи-

лери хөй-ниитини дүвүредип турар чүүлдерни чажыт чокка чугаалап, коммерциялыг эвес организацияларның ажылынга хүн бүрүдө тургустунуп кээр бергедээш-киннерни, ооң иштинде эрге-чагырга-биле кады ажылдажышкын айтырыгларын шуулганның деңгелинге

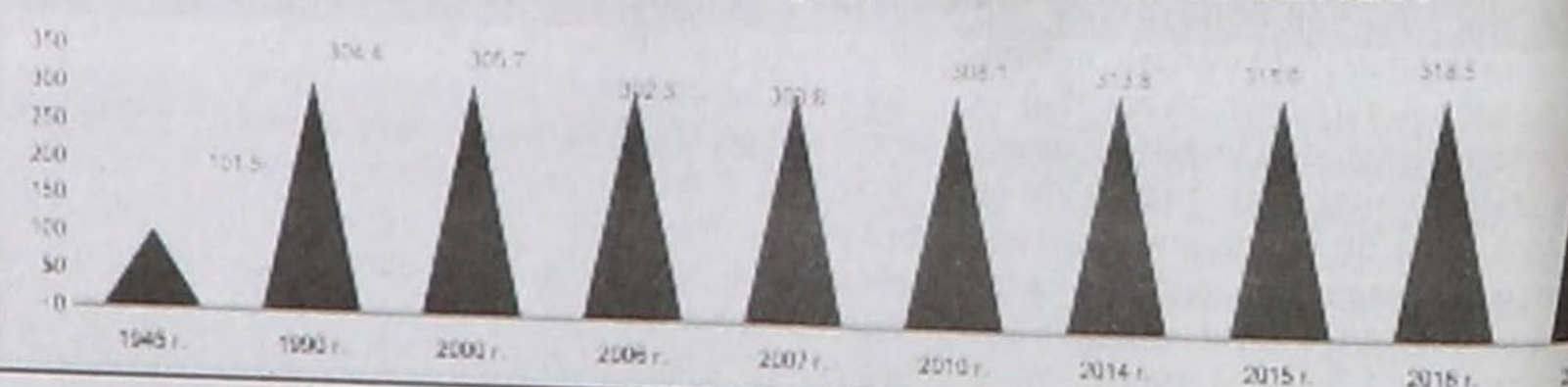
көдүрерин дугурушкан

ДЕМОГРАФИЯ

ХҮННҮҢ САН-ЧУРАГАЙЫ

10 чыл дургузунда Тываның чурттакчыларын санынга 17,9 муң кижини немешкен

РЕГИОНАЛДЫГ ТӨЛЕВИЛЕЛ «АЛГЫ-КЕШ ЭТТЭЭРИ (Кеш)»

БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ ХУУСААЛАРЫ: 01.01.2019 - 31.12.2019

- 1 Тыва Республиканың АҮК (АПК) продукциязының экспортунуң түңнел сорулгалыг ө
- 2 Тараа болгаш ооң продуктуларының экспортунуң хемчээли, АКШ-тың млн доллары
- 3 Куш ээдиниң экспортунуң хемчээли

РЕГИОНАЛДЫГ ТӨЛЕВИЛЕЛДИҢ БЮДЖЕДИ БОЛГАШ ТҮҢНЭЛДЕРИ

2019-2024 чылдарда регионалдыг төлевилелдин бюджети

- Чаа бараан саарылгасын, ооң иштинде технологтуг дериг-хөреселдер-биле эде хандырткан бүдүрүлгелерниң дузазы-биле кылдынган продукцияны тургузары, чаа технологияларны шигээдири болгаш өске-даа хандырылгалыг хемчеглерни ажылгалче кириери
- Садыглажылга моондактарын чайладыры
- Даштыкже үндүр садарына таарыштырган бараан инфраструктуразын тургузары
- Өзүлдең болгаш депшилгениң үре-түңнелдиг системаны тургузары

ФБ

3.5

РБ

260.8

1047.6

1311,9

млн руб.

ТР-нің Чазааның
парлалга албаны.

“Шынга” парлаан соонда

БИРЭЭЗИНИҢ АДЫ БИЛДИНГЕН

Тыва Арат Республиканың баштайгы удуртукчуларының бирээзи Монгуш Буян-Бадыр-гы чаа тыва күрүнеге кадрлар белеткээр дээш, аңгы-аңгы күрүнелериниң өөредилге черлери-биле дугуржуп, ССРЭ-ден аңгыда, харын-даа мырыңай Японияже 14 тыва оолдарны 1925 чылда ужудукчуга өөредир-биле чорутканын “Шын” солунун бо чылдың октябрь 26-да үндүрүлгезинге парлаттыңан “Угаадыглыг ажил-хөректөр” деп чүүлүнге солунун доктаамал номчукчузу болгаш бижикчизи Валерий Кара-оол бижээн.

“Угаадыглыг ажил-хөректөр” деп чүүлден үзүндүнү номчуп көрээлинер. “...Олар 1929 чылда өөредилгезин дооскаш кээрге, дипломнарын хавырғаш, боттарың бажыңнап каан. 1929 чылда оларны “Японияның шившикиннери” деп нүгүл-биле узуткап, боолап каан... Японияга ужура чүүлге өөрөнгөн оолдарның чүгө чаңгызы дириг арткан. Ол кижини сураглап турар. Улуг-Хем кожуунун (амгы Чеди-Хөл кожуун — ред) Хендерге сумунун Ак-Тал суурга чурттап чораан-дыр...”

Хоочун бижикчи Валерий Кара-оолдун бо чүүлүн номчааш, Японияга ужура чүүлге өөрөнгөн оолдарның аразындан дириг арткан ужудукчу таныыр Севек

Данзын “Шын” солунун редакциязынга чедип келген.

Севек Түлүшевна-биле чугаалашкан бис.

— Валерий Ховалыговичиниң “Шынга” бижээни ужудукчу бичиимден-не таныыр чораан мен — деп, Севек Түлүшевна төгүп эгеледи. — Ынчан мен 3-4-ле харлыг турган боор мен. Бистиң аалывыс Хендергениң Хову-Бажы деп черде кыштаанга чыдырда, 1944 чылдың кыжын, ол акый чедип келген. Бир караа согурарып каан кижини чорду, ынчангаш ону тус черниң чону Базыр-Карак деп адаар. Чогум ады Базыр Борис. Бистиң аалывыска кээп турган чылдаганы болза, мээң ада-иём-биле кудашкылар улус-тур. Борис Базырның кады азыраан дунмазы Хөлбөң Ховалыгович Хөлбөңмээң чөстөм кижини.

Удатпаанда, 1945 чылда хар эривээнде, ол акыйны база катап тудуп алгаш барган. Ооң соонда үр үе эрткенде, мен 3-4 класстарга өөренип турумда, 1953-1954 чылдарда Борис Базыр Ак-Тал суурга катап чедип келген.

— Борис Базырның “контрлап” чораанының дугайында канчап билер силер? — деп, Севек Түлүшевнадан айтырган бис.

— 1971 чылда төрөлдер чыылган черге ачамның башкы дунмазы Насиров Дарыймаа биле Борис Базырның аразында чугааны дыңнаан мен.

Ак-Тал суурнуң оглу канчап Японияга ужудукчуга өөрени бергенин Насиров Түлүшевич айтырган чүве.

Борис Базыр акый:

— 18 харлыымда мени Тываның Араттың Революстуг шеринче келдирткен. Аңаа бир чыл хире шериг херээн эрттирип турумда, Японияже ужудукчулар өөредип чорудары-биле шилилге эгелээн. Шилиттинген оолдар 1925 чылда Японияже өөренип чоруптувус. Аңаа дерт чыл өөрөнгөш, ону чедишкинниг дооскаш, 1929 чылда чанып келдивис. Японияга машина чолаачылаарыңа база өөренип алган мен. Чүрмит-Дажы сайыт-биле чагаалажып, канчаар өөренип турарывыс дугайында база бижип турдум. Ужудукчуга өөредилгемни дооскаш кээримге, сайыт мени келдирткеш, бодунуң машиназыңа чолаачылаадып алган. Ужудукчулар дээрге, ынчан Тыва Арат Республиккага ужура-хеме (самолёт) бар звес. Эштеримни Японияның шившикиннери дээш тудуп хоругдаан. Бир эртен ажилдап чедип келиримге, даргам сайыт Чүрмит-Дажы биле мени тудуп хоругдаан. Ону-мону өчү деп негээр, шынын чугаалаарга, эттеп эгелээр. Байысаалга дыка берге, байысаакчыларның аайыңга кирбес болза, эттеп турар. Мени байысаарыңа

Болат, Артас даргалар база бир орус кижини кедереп турдулар. Кымчы баа караамга дээрге, карактарымың бирээзиниң суу төктүп каан. Буруу чок черге меңээ онааган шийткел-биле 15 чылды хоругдалга эрттиргеш, хосталып чанып келген мен. Үр-даа болбаанда, 2-3 ай болганда, база катап тудуп аппарган.

Чүрмит-Дажының чолаачызы, ооң-биле сүлчээлиг турган, хоставас ужурулг кижини деп, мени нүгүлдөп турганнар. Иелээ Тываның кызыгаарын эрткеш, Японияже бар чыткаш туттурган улус-тур дээш, херечи боор бир кижини эккелгеннер. Ынчаар мегелеп буруудаткаш база катап 8 чылга шийдип кааннар. 1953 чылда хосталып келдим — деп, Борис акый харыылаан чүве.

— Севек Түлүшевна, Борис Базырның ажи-төлүн билер силер бе? — деп айтырган мен.

— Борис Базырны ажилга-даа хүлээп албас турган. Ынчангаш ол аар-саар ажилдар кылып чораан. Ук-салгалы кыдат омактыг херээжен кижини-биле өг-бүлө туткаш, Хову-Аксында Сайлыг суурга чурттап, мал-маган азы-

рап чорааннар. Олар деп дыңнаан мен. Оң Хөлбөң дээр төрели б давас — дээш, Севек Түлүшевна ооң телефонунуң дугаа тып берген.

Сергей Хөлбөң-Бичи фон дамчыштыр чугааргалыг болган мен.

Японияга ужудукчу нип, ооң соонда “контрлап” чораан Борис Базырның зиниң, ажи-төлүнүн дугаа айтырамын:

— Оларны таныыр-да ол шагда бичии оол чоргаш, оларның төөгүзүн бес мен — деп, Сергей Ховалыгович харыылады. — Чаа кыдат ук-салгалдыг деп, мен, долу ат-сывын бил Улус “Надя угбай-ла” дээ Базыр акый биле Надя у оглу Виктор чораан. О Евгений бар. Ада-өгбө төөгүзүн ол билер боор Евгенийниң телефонуну рын тып бээр болган.

“Шынын” бижикчизи Валерий Кара-оолдун бижип төөгүзү ам-даа уламчыл Шаңгыр-оол МС

Чалыы назын чараш ө

КАНДЫГ ЧУРТТАП ЧОР СЕН, СТУДЕНТ?

Тываның күрүне университети чылда ийи катап «Кожууннар хүнүн» эрттирип турар. Күзүн студентилерге социал ачы-дуза көргүзери-биле, а чазын доозукчуларны ажил-агыйга тургузарының талазы-биле арга-сүмелиг деткимче болур. Кожуун бүрүзү боттарының студентилеринге аш-чөм болгаш өске-даа талазы-биле дузалаарында аңгыда, оларның хей-аъдын бедидип, эки өөрениринге сорук кирип, төлөптиглерни шаңнап-мактап, улуг кичээнгеи көргүзерин кызыдарлар.

48 СТУДЕНТ ТӨЛЕВИЛЕЛ КИРЖИКЧИЗИ

«Кожууннар хүнүн» бо удаада ноябрь 19-та Улуг-Хем кожуун эгелээн. Студентилер хоорайжыгажында ТывКУ-нуң хуралдаар залын аңгы-аңгы салбырларның студентилери шыгырт долдур олургулапканнар. Улуг-Хем кожуунуң чагырга даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Аржаана Даржаа, өөредилге эргелелиниң начальниги Ольга Сенди, Ажил-агый болгаш социал хөгжүлдө эргелелиниң начальниги Чойганмаа Даваа, Шагаан-Арыг хоорайның мэри Херел Уважаа болгаш Эйлиг-Хем, Хайыракан, Ийи-Тал суурлардан төлээлер кээп киришкеннер.

Тываның күрүне университетинде Улуг-Хем кожуундан 183 студент өөренип турар. Оларның иштинде 48 студент — «Өг-бүлө бүрүзүңге дээди эртемниг уруг» деп төлөвилелдиң киржикчилери. Кожуунда үш ада улаштыр дээди эртем-билиг чок, губернатор төлөвилелинге киржип болур 637 өг-бүлө бар бооп турар.

Чылдың-на эртип турар чаагай чаңчылды бо удаада база хажытпайн, кожуунуң чедишкинниг спортчуларын, эки өөредилгелиг болгаш идепкейлиг, хей-ниитижи студентилерин шаңнаан. Улаштыр студентилер боттары чаңгыс чер-чурттууларыңа четтиргенин иле-

редип, ырлап, самнап, солун концертти бараалгаткан.

ТӨРЭЭН КОЖУУНУҢ СЕҢЗЭ БҮЗҮРЭЭР

Ноябрь 20-ниң хүнүнде Кызыл биле Чеди-Хөл кожууннар ону уламчылаан. Тываның аныяк сылдызы, университеттиң студентизи Шыңгыраа кезээге байырлыг хөөн кирип, чараш ыры-биле эгелээн.

Ол кезээ Тываның күрүне университетиниң студентилери дээр-ле, төрээн кожууннарының келир үези-дир. Оларга кожуунуң чону бузүрээр. Эртем-билиин доозуп алгаш төрээн суурларыңа эглип, чер-чуртун хөгжүдүп, көдээ ажил-агыйны сайзырадырлар дээн чижектег чылыг сөстөр эвээш звес дыңналган.

Инженер-техниктиг факультеттиң 2-ги курсунуң студентизи Эртине Эренчин: «Черле бо хүнүң студентилер дыка манаар бис. Чаңгыс чер-чурттууларың көрүп, өскөн-төрээн черинден солун медээлер билип ап, оларның чылыг-чымчак чагыс-сөзүн, деткимчезин алыры өөрүнчүг. Бистиң кожуундан эвээш звес студентилер бар бис».

Ол ужуражылгага эки өөредилгелиг, хей-ниитижи студентилерден аңгыда, ажи-төлүн төлөптиг кижизиткен ада-иелерни база шаңнап-мактаан. Өөрүп четтиришкин бижин Хүреш-оол, Долаана Кууларларга Кызылдың башкы колледжинде 3-кү курста өөренип турар оглу Кежик дээш, Сергей, Оксана Кууларлар — оглу Баян дээш.

«Кожууннар хүнүнүң» бир кол сорулгазы — ук кожуунуң «Өг-бүлө бүрүзүңге дээди эртемниг уруг» төлөвилелдиң киржикчилерин тодарадыры. Амгы үеде төлөвилелдиг эзугаар Чеди-Хөл кожуундан дээди эртем чедип алыры-биле 6 студент, Кызыл кожуундан 40 кижин өөренип турар.

Кожууннарның төлээлери найысылалда өөренип турар студентилеринге куруг келбээн, болдунар шаа-биле бүгү деткимчени көргүскеннер.

КЕЛИР УЕНИҢ КАДРЛАРЫ

«Социалдыг дуза чедиреринден

аңгыда, боттарының кожууннарының уруглары-биле харылзажып, чугаалажып, эң-не идепкейлиг, чедишкинниг студентилерни боттарыңа илередип, келир уениң кадрларын шилип алырыңа кожуун удуртукчуларыңа таарымчалыг арга тургустунуп турар. Амгы студентилер — келир үеде сумуларның хоочуннарын солуур кадрлар» — деп, сөстөр-биле эртем ажилының проректору Урана Ондар Мөңгүн-Тайга, Эрзин кожууннарының «Кожуун хүннерин» айткан.

Мөңгүн-Тайга кожуунуң чагырыкчызы Александр Донгак: «Студентилер, силерниң кызымак өөредилгелерден Тываның келир үеде социал-экономиктиг хөгжүлдөзү улуг хамаарылгалыг. Удавас төрээн суурларыңар, кожууннарыңар сайзыралы дээш ажилдап эгелээр болгай силер. Бис болгаш силерниң ада-иенер силерге бүзүрөп, манап турарлар. Амдызыңа омак-хөгүлүг студент чылдарыңар эртип турар. ТывКУ-ну доосканнар Тываның аңгы-аңгы булуңнарында төлөптиг ажилдап чоруур. Мен база бо өөредилге черин дооскан болгаш, келир уениң эзулуг кадрлары моон үнүп турарыңа чөпшээрер мен» — деп демдеглээн.

Өөредилгезин чедишкинниг дооскаш, бедик мергежилдиң специалистер болуп, төрээн черлеринге, чонунга бараалгаарын Эрзин кожуунуң чагырга даргазы Орлан Чигжит база күзээн.

Шаңнал-макталга төлөптиг студентилерни, ада-иелерни хүндүлөп бижиктер-биле демдеглээн соонда, кожууннар боттарының студентилери-биле аңгы-аңгы аудиторияларга ужуражылгазын уламчылап, белек-селек, аш-чеми-биле оларны өөрткен.

Ол хүн Тес-Хем кожуун база студентилери-биле солун ужуражылганы эрттирген.

Ноябрь 23-те Өвүр болгаш Тере-Хөл кожууннарның хүннери болган.

Өвүр кожуундан Норбу Тумат бо өөре-

дилге черин дооскаш, төрээн ч Культура төвүнде ажилдап чорлантылыг специалист. Өвүр чыгырга даргазының социал-политика талазы-биле оралакчызы Чодура дан, өөредилге эргелелиниң д Айлаңмаа Айыжы болгаш өскөл кожуунуң төлөптиг студентилери деглөп, деткимчени көргүскеннер.

Ыраккы Тере-Хөл кожуундан ч даргазының экономика талазы-биле оралакчызы Түмөн Ховалыг, социал-политика талазы-биле оралакчызы Саяна болгаш өскөл-даа чаагай чан хажытпайн, аалдап келгеннер. Ыр черден келген чаңгыс чер-чуртту студентилер онза хүндүткел-биле деткимчезин алганнар.

Ол-ла хүн Чөөн-Хемчик, Сүт-Хем кожууннары база уругларын хомуда белек-селектиг солун ужуражылга кылган.

Кызыл хоорайның мэриниң төлө биле студентилерниң ужуражылга ноябрь 26 болуп эрткен. Тываның университетинде найысылалда студент өөренип турар. Оларны «Өг-бүлө бүрүзүңге дээди эртемниг губернатор төлөвилели-биле өө аас-кежиктиг болган.

Культура, спорт болгаш аны политиказының департаментиниң начальниги Сергей Монгуш бо килдис даргазы Айдыс Айыжы а тарга байыр чедиргеш, И.Ярыгин спорткомплекске хостуг үезин ажи эрттирери-биле, халас шактарны кожуунуң студентилеринге бэ «Элээр кезээлер» деп эзиртир чок оюн-тоглаалыг хемчеглер эрт болгаш хоорайның хей-ниити ажи идепкейлиг студентилерге автохалас чоруурунун билеттерин бэ дыңнатканнар.

«Кожууннар хүннери» ам-даа чыдаар.

ТывКУ-нуң парламента

Тываның күрүне филармониязының 50 чылы

КЛАССИКТИГ ХӨГЖҮМ НИИТИЛЕЛИНИҢ ДУЗАЗЫ

Декабрь 6-да В. Халилов аттыг күрүне филармониязы 50 харлаан оюн демдегип, тыва болгаш делегейниң классиктиг хөгжүмүнүн концертин көргүзөр. Мону кижилери белен, а күүседир тоң берге.

Тыва филармонияның В. Тока аттыг симфониктиг оркестри чаа-ла бут кылганда туруп орат. Ында хылдыг хөгжүм режиссерлеринге ойнаар кижилер эвээш, классиктиг оркестр үнүгө четпейн барып тур. Оркестрнин бо айтырыгларын билгириттун филармонияларының директорлар хуузу-биле дузалап эгелзэн. Кожавыс хакас филармониядан 7 хөгжүмчү ойнажып эри-биле чедип келир. Москвадан делегейде скрипка ойнакчыларының бирги уруунче кирип турар Пётр Лундстрем эри скрипканы күүседир. Россияның концерт организацияларының эвилелиниң (КОР) президенти, Красноярск крайның филармониязының директору Евгений Родионов бисче шыырак дирижёр, кестрлериниң ажилын чогумчудар меркандиг Михаил Мосенковту албан-биле аруткан.

Филармониялар директорлары эл-холуп, бот-боттарында дузалажып, классиктиг хөгжүмчү чонга чедирер деп буянныг ылын демнежип турар. Чурт азы республика делегей сайзыралындан, ооң культу-рундан чыдып калбас, күрүне чергелиин дыткаар деп бодаар болза, үндезин аа уран чүүлү-биле деңге классиктиг хөгжүмчү база негиздир, аныяк-өскөн хөгжүмчү дыңнаан турар болза, өске культураларны чийк хүлээп ап, өске-даа эгелжилдерге өөреничел, иштики-дашкы чурттарга барып, ооң кижилеринден тажырава, дылдажыптар шинектиг кыл-арзуп кээр. Хову консерваторияларының и шынап болза, шагда эрткен.

Тываларга академиктиг хөгжүмчү чүл? Бирги көрүштөн харыы бөдүүн турар дег. Ынчалза-даа кижиге угааны дораа аавас, чоорту кирип кээр билишкенин үп кээр. Үндезин хөгжүм, хөөмей-сыгыт кырында быжыг туруп, сайзыралды алган. Ооң-биле деңге академиктиг болгаш өске-даа хөгжүмчү база быжыгып келгенде, хааты кижиге бодунуң тыны-биле тудуш хөгжүмүн танып, өскелерден ылгалын алгандай бээр — бодунуң иштики делегейин тып (самоидентификация), шаг-дүптөн алган аялгалар таварыштыр төрөөн имиджтерин танып эгелзэни ол. Академик хөгжүмде хөй санныг чоннарның аялгаларын сиңирип каан. Ол культураларның алгаш бодунуң омак-сөөгүнүң хөгжүмүн билгир, дыңнаар кижиниң сеткили байлак, салгалдары ол билиглерни улам сай-радып болур. Ынчангаш кыдыг-кызыгаар-даа болзувусса, кижиге төрөлгөтени-биле эге сайзыраар шөлчө үнүп келгенивис ол. Бистиң симфониктиг оркестривис чүгле ити тынныг чытканын каш удаа бил-п, Алим Шахмаматов ышкаш хөгжүм делегейинде ат-сураглыг дирижёрлар, Петр Казимир, Алексей Балашов ышкаш хөгжүмчүлөр кээп, ону «диргизери-би-» күженишкенин үндүргениниң эңелинде, оркестрнин тыны кадыкшыыр лазынче угланышкыны апкан деп филармонияның бердинген көрүкчүлери мчаан, билген. Катап тургузуушкунга ортун хөгжүмчүлери үлүүн кирип, мчаар-даа аажок улуг дузаны, детким-ни көргүзе бергеннери ол-дур. Бо кээр хөгжүмчүлери, дирижёрну соңгаартан алган баштайгы хайгылчы-шапкын-лары деп болур. Ооң соонда бистиң хөгжүмчүлери вис соңгаар аалдап, ол черниң хөгжүмчүлери-биле кады ойнап, улам үлдени алып деп, тыва филармонияның аргазы Игорь Дулуш бодап турар.

50 чыл оюнуң соонда дирижёрлар аян Салчак биле Начын Донгак рос-сий-америк хамааты, Красноярскиниң

академиктиг-симфониктиг оркестриниң кол дирижёру, уран чүүл удуртукчузу Владимир Ланденин өөрединче баар. В. Ланде — Санкт-Петербургтун академиктиг симфониктиг оркестриниң кол чалаткан дирижёру. Ооң кадында, «Солиты Ва-

шингтона» оркестриниң хөгжүм директору болгаш дирижёр, COSMIC оркестриниң кол дирижёру, уран чүүл удуртукчузу дээш, хөй-ле оркестрлерниң дирижёру, академиктиг хөгжүм суртаалчызы, негиздиркизи. Ол хөй-хөй оркестрлер-биле бөмбүрзектиң шупту дилтерин кезип, ында хөгжүмчүлөргө улуг дузаны кадып чоруур. 2015 чылда Санкт-Петербургтун оркестри-биле АКШ-тын 11 кол хоорайларынча аалдап каапкан. Симфониктиг оркестр бут кырынга туруп,

аңаа тыва хөгжүмчүлөр күүседирге, а бис дыңнаар аас-кежикке чедир холувус сунуп болур апарган. Ынчан чүгле Балашов эвес, а Мацуев, Каррерас, Нетребко деңгелдиг ыраажылар, хөгжүмчүлөр кээп эгелзэр. Чүге дизе хөгжүмчүлөргө, ыраажыларга, чүге-ле ийик, Тыва сорунзалыг, сонуганчыг бооп турар. Ону делегейде ат-сураглыг «Сан-Ра Аркестра» каш катап «Үстүү-Хүрээ» фести-валынга кээп тургаш, бадыткаан.

Ол хамаанчок, россияжи бомонд эли-тазындан ыраажылар, күүседикчилер бээр келиксээр, Сергей Шойгуноң чуртун, скифтерниң алдынын көрүксээр, Путин, Медведев баштады бисче кээп турарында адааргаар. Күштүг чер, күш бээр чер, эр шинчи, тура-сорук оттурар чер деп билиш-кин база оларның аразында негиздиреңгей. Чүгле ында эки зал болгаш «Стенвэй» рояль чок деп дыңнаа-даа, кээр күзели ам-даа читпээ. Оларның аразындан чүгле сураглыг хөгжүмчү, джаз күүседикчизи, тоор чүвези чок эр Игорь Бутман маңаа каш удаа кээп, джаз ойнап, культуравыс-ка, хөөмейжилеривиске боттук дузаны көргүзүп чоруур.

Амдыызында филармонияның 50 чыл төөгүзүндө симфониктиг оркестрде скрип-ка, альт ойнаар 11 тыва өөреникчилер, сургуулдардан тургустунган немере бар. Келир чедиишкенин бичии-даа бол, мындыг базымнардан тургустунар. Бис-те оон өске хөгжүмчүлери вис чок. Бар хөгжүмчүлери виске дузадан кадып, чурт-таар, амыдыраар аргаларын демнежип тура, дузалавас болзувусса, делегей сайзыралының чоон оруундан уштунуп, караңгы коопаларга азып-тенип, кара күштерге чийк алзып алып салгалдар өзүп кээп болур.

Мыяда чыдар кожавыс Хакассияны көрээлиңер. В. Чаптыков аттыг Хакас Рес-публика филармониязының симфониктиг оркестри 2000 (!) чылда тургустунган хире-

сиңириштирип күүсеткени-биле хамыкты кайгаткан. Ооң күүседикчи талалары янзы-бүрү: классиктиг опералар, симфониялар, джаз, эстрада, хакас композиторларның хөгжүмү, ырылары. Биске каш удаа аалдап кээп, тыва хөгжүмчүлөр-биле каттышкан концерттерни көргүзерин уламчылап турар-лар. Ындыг акы-дунмалышкы оркестрден шыырак дээн скрипка, альт, виолончель, валторна ойнакчылары кээп дузалажыр.

Классиктиг концерттер-биле Хакас Республиканың ыраккы суурларында удаа-дараа чедип турар. Бо талазы-биле болгаш оркестрнин тургустунуушкунунга эрге-ча-гыргазы хөй түнүг саң-хөө-биле дузалаан. Ол акша халас барбаан, Чазак күзээнин чедип алган — оркестр даштыкыга, иштикиге күрүнениң арны апарып, республиканың хөй-аңдын киикидипкен, ыраккы суурла-рында арагалаашкын, корум-чурум хажыда-ры каш катап эвээжээ. Ол ажилын хөгжүм делегейинде сылдыстаны берген оркестр хирезинде, ам-даа уламчылавышаан.

Күрүне деткимчези оон эрткеш, оркестр англи скрипкажы, композитор, ыраажы Ванесса Мэй, гобойжу А. Балашов болгаш өске-даа ат-сураглыг хөгжүмчүлери чалап, олар-биле ойнап, көрүкчүлери өөрткен. Делегейниң опера сылдыстары Хосе Кар-рерас, Тьяго Аранками (Бразилия), Дмитрий Хворостовский болгаш өске хөй-ле кижини чалап, улуг шөлгө концерттеп, суурлардан көрүкчүлери автобустар-биле халаска дажып эккеп турган.

Бо оркестр-биле мергежээн, ат-сураглыг дирижёрлар күзелин-биле кээп ажил-дажыр: Уинстон Фогель, (АКШ), Рамиро Ариста (Аргентина), Анатолий Рыбалко (Санкт-Петербург) дээш оон-даа өске. Оларның аразында Тыва филармонияга адын берген, бо өртемчеден аңдының бажы эрте хөй берген Валерий Халилов база бар.

Якут оркестрлер моон мурнунда база

бистиң республика чергелиг деңгеливисти улам быжыдыр бадыткап эгелзэин деп бодаар болзувусса, ам чүгле карак кызыл өөренир, ажилдаар. Чаа, делгем, акустик-тиг, хөй олуттук концерт залдары туттуна бээр, чоргаар ону ээлеп, делегейниң, Тываның классиктиг, национал хөгжүмүн

зинде хөгжүм делегейинде ат-сураа алган болгаш, ооң соонда бүрүнү-биле дериттин-ген (скрипкалары безин итальян сураглыг Страдиварини салган мастерскаялардан садып алган). 2011 чылда Канн хоорайга россияжи уран чүүл фестивалында клас-сиктиг болгаш хакас аялгаларны билдилг

чер албас, өлбөзөк байдалга турган бол-за, 2000 чылдар эгезинде Егор Борисов республиканы баштай бергеш, классиктиг хөгжүм күүседикчилерин деткип, до-тацияда күрүнениң чарыгдалдарындан

(Уланчызы 8-ки арында).

ИЕНИН САЛЫМЫ

Иелер хүнүндө аваларга тураскаа-дып, Тет-а-тет театрынга «Салым» деп шииниң баштайгы көрүлдөзү болуп эрткен.

Шиинде ие кижиниң төлүнгө канчаар-даа аажок улуг ынакшылын сагыш-сеткилди өрүмнөп, карак чажын тудуп шыдавайн баар кылдыр көргүскөн. Чааскаан эргеледип, өстүрүп алган чаңгыс огулун ава шеригже чорудуксавайн турар. Чүрээ саргып, бир-ле айыылды сагыжы эндейин турар ышкаш болган. Ынчап тургаш-ла, огулунуң күзели күштүг боорга, ам канчаар, чөпшээрэжиптер. Ава хөөкүй ооң соонда ол-ла олчаан чуртталгазының утка-хөөнү болган огул-биле ужурашпас...

Шиини тургускан режиссёру Аржаана Дамдын:

— Бо кайда-даа бижиттинмээн шииндир. Ооң сюжедин амыдыралдан алгаш, авамга — Зинаида Половна Оюнга тураскаадып, шиини бижээн мен. 3 уруг, 1 оол угбашкылар бис. Бир-ле анчыг хүнде өг-бүлөвиске улуг чидириг болган, чаңгыс оол дуңмам озал-ондакка таварышкаш, чок болган. Ынчан берге үелерни чурттап эрттивис. Ававыска кымдан артык берге болган. Чеже-даа бис кыдыындан сагыш човап, муңгаралын чазыктырып турзувусса-даа, ол чидириг авамга кончуг аар дегген. Авамның аарышкызын кыдыындан бодум кежимге ышкаш хүлээп алгаш, ие кижиниң сагыш-сеткилин бичии-даа болза билип, ава кижини улам үнөлөп чорурун сагындырып, билиндириксээн күзелимни уран чүүл таварыштыр илередир оралда-

жышкынны кылдым. Ынчангаш бодумнуң чогаадыкчы кезээмни авамга болгаш бүгү иелерге тураскаатканым бо. Эртем-билиг чедип ап, 15 чыл ишти артист болуп ажилдап чоруурум, авамның ачызы деп үнөлөп чор мен.

Бо шиини салып тургаш, (кукла) ойнаарак-авазын бодум ойнаар деп шиитпирлээн мен. Аңаа дузалакчым — Орлан Лопсан болган. Чүгө диге мээң чогаадыкчы кезээм болганда, ойнаарактар-биле кайы хире ойнап, артист-кукловод деп эртемимни кайы хире билиримни, келген чонумга база сонугадып көргүзөр ужурум мен. Боду шииге ойнавышаан, шии салырга берге болду. Кижик кыдыындан көрүп тургаш, кандыг частырыглар барыл, ону канчаар эдип алыр, шын углап турар мен бе, көрүкчү билип алыр бе дээн айтырыглар башты коңгалап туруп бээр чорду. Ынчангаш келген чоннуң кандыг-даа бодалдарын улуг хүндүткел болгаш сонугал-биле дыңнап, хүлээп алыксаар мен — деп, режиссёр чугаалады.

Шиинде кол рольдарда — Айдың Донгак, Эрес Ооржак (оглу Эзирниң ролюнда), Уран Монгуш (аваның ролюнда) кончуг-ла дээштиг кылдыр ойнадылар. Ол ышкаш артистер Чечек Сагаачы, Сай-Суу Монгуш, Алексей Ховалыг, Урана Монгалбии, Аржаана Дамдын, Орлан Лопсан болгаш өскелер-даа киришкен.

«Салым» деп шииниң баштайгы көрүкчүлери Кызыл хоорайның Херээженнер эвилелиниң хоочуннары, авалар, кырган-авалар болганын эскердим. Шиинде Эзир иешкилерни бирде магадап, бирде кээргеп шүжүңейнип, карааның чажын тудуп чадап олурарлар безин эвээш эвес болганы дээр-ле, амыдыралда кижик бүрүзүгө билдингир, таныш сеткил — Ие кижиниң ачы-төлүнгө ынакшылы көрүкчүлери дүвүрөткөн болбайн аан.

Бо шиинде дег, мындыг салымга онаажып, уруг-дарыын чидирген иелер херек кырында чанывыста, бо амыдыралда бар. Ынчалза-даа ие кижиниң сагыш-сеткили кезээде оожургалды ап, өөрүшкүлүг чорзун деп, сеткилимден оожум күзөп артым.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.

Чуруктарны хууда архивтен алган.

Артист-кукловод Орлан Лопсан.

Аваның ролюнда артист Уран Монгуш.

Эмчиниң сүмези

XXI ВЕКТИН ХАМЧЫЫНДАН АДЫРЛЫР

ВИЧ-инфекция биле СПИД деп чүл ол? ВИЧ (КИВ) дээрке кижиниң иммунодефицидинин вирусу. Ол организмниң янзы-бүрү инфекциялардан камгалап турар иммунуг системаны күш чок кылып каар.

Чоорту таарымча чок байдалдарның салдары-биле ВИЧ-инфекциялыг кижиниң иммунуг системаның клеткаларының саны эвээжеп-ле орат, а ханда вирустун саны көвүдөп-ле олурар болур. Ынчангаш кижиниң организми кандыг-даа аарыг тывылдырар микробтарга күш четпес апаар СПИД (синдром приобретенного иммунодефицита человека) чадазы чедө бээр болур.

«Көзөнек үе-чадазы» деп чүл? ВИЧ киргенинге хары кылдыр кижиниң ханынга бо вируска удурланыр ужуруг антителолар хевирлеттинип эгелээр. Бо ажилды чорударынга организмге 2 неделядан 6 ай чедир үе негетинер. Бо үе-хуусаа 6 айдан ажа бээр ховар таваржыр. «Көзөнек үе-чадазында» вирус ханда бар,

а антителолар амдыызында чок турда, ВИЧ-ке антителолар илередир ужуруг тестиниң харызы эки болур. Ынчангаш 3-6 ай эрткенде, ук анализти катап дужааганы дээр. «Көзөнек үе-чадазында» аарыг чыпшырып алган кижик инфекциязын өске улуска халдадып каап болур.

ВИЧ-инфекцияны чыпшырарының оруктары: ханче чүгле чогуур хөй санныг вирустар киргениниң түңнелинде, инфекция чыпшына берип болур. Ол хире санныг вирустар туруп болгудег кижиден ылгаттынып үнүп турар суук бүдүмелдер дээр:

- хан;
- эр-кыс органның үндүрүп турар суук бүдүмелдери, үре, шараланчак чүүл;
- эмгик сүдү.

Аарыгны канчалдыр чыпшырып ап болурул?

Дараазында байдалдарга аарыгны кижик чыпшырып ап болур:

- наркотиктер сыкыртынып, татуировка, пирсинг кылдырып турар үеде, аарыг кижик-биле

чаңгыс ниити шприц ажыглаан таварылгаларда;

- презерватив ажыглавайн, аарыг кижик-биле эр-херээжен чоруктан;

- аарыг авазындан чаш төлүнче, уруг төрүттүнүп турар үеде база эмзирипкен болза.

Халдавырдан канчаар камгаланырыл?

Эр-херээжен чорук кылырда, презервативти ажыглаар;

Татуировка база пирсинг кылдырарда, стерилизация эрткен херекселдер ажыглаар;

Өг-бүлө тударынга чедир, эр-херээжен чорук кылбас;

Кажан-даа наркотиктер ажыглавас!

СПИД дээрке грипп эвес, ону анаа-ла кудумчудан чыпшырып ап болбас. ВИЧ-инфекциялыг эжиң-биле хол тутчуп мендиле-жиринден, куспактажырындан, харын-даа ошкак чыттаарындан корткан херээ чок. Аарыг кижик сенче азырып-чөдүрүптер болза, ында база коргунчуг чүүл чок, чүгө диге бо вирус агаар дамчып чыпшынмас болур. Бассейнге,

хөөлбектерге эштип тургаш, ВИЧ-инфекцияны чыпшырып алырындан база кортпа — суг дамчыштыр аарыг чыпшынмас. Ол ышкаш аяк-сава, хөй-ниити арыг-ланыр чер-биле ВИЧ-инфекция дамчывас болур.

Бодунну хынан!

1. Амыдыралыңарга камгалаттынмаан азы презерватив ажыглаваан эр-кыс харылзаа болган таварылгалар:

- ВИЧ-инфекциялыг кижик-биле;

- ВИЧ байдалы силерге билдинмес кижик-биле;

- элээн каш кижик-биле эр-кыс харылзаа тудуп турар кижик-биле;

- сыкыртынар наркотиктер ажыглап турган азы ам-даа ажыглап турар кижик-биле;

- кады арагалап турганыңар шоолуг танывазыңар кижик-биле.

2. Бир эвес сыкыртынар наркотиктер ажыглап турган болзуңарза, дараазында таварылгалар тургулаан бе:

- белен хоюдуп каан наркотик эзилдириин садып ап, ажыглаан;
- сыкыртынар ниити чаңгыс

херекселди (шприц, инулу-биле кады ажыглаан наркотиктер белеткээр ниити сава болгаш шүүр өске улус-биле кады ажыг 3. Мындыг таварылгала бе:

- стерилизация эрткен-э орта билдинмес херекселде лап тургаш, татуировка, кылдырган силер бе?

- эр-кыс харылзаа дамчышар инфекциялар-биле силер бе?

Сүме: үстүндө айтырыл оода бирээзинге «ийе» дег ылаан болзуңарза, ВИЧ-ин илередир тестини эртип ал дээр-дир.

ВИЧ-инфекция илереди ВИЧ-ке антителоларны бар-чогу илередир тускай лер турар. Анализ кылыр көк-дамырдан хөй эвес ха алыр. Анализтин түңнели ка ганда белен болур.

Орлана АИ

Республиканың аарыгы удуз кадыкшылга те ниити аарыглар эл

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ДАГЛАРНЫ КЫМ ООРЛААНЫЛ?

2015 чылдың ноябрь 17-е, 2016 чылдың март айда «Шын» солунга «Тыва архитектураны канчап тыварыл?», «Даглардан даглар бедик» деп материалдар парлаттынган. Ол материалдарның кол айырыгы: Тывага тудуг-суурнун тускай чаңчылчаан архитектура аян-шинчизи турбааны, бо еге дээр чогу. Ынчангаш ону аяныг-бир арга-биле амгы еде шиитпирлээринге хамаарыштыр бодумнун бодалда-ымны илередиин.

Устүнде материалдар «Шын» солунга парлаттынгандан бээр, Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунун Ийи-Тал сумузунда аа ортумак өөредилге школа-ы туттунган. Чаа школаның төлөвилел-планын шагдан бээр Тываның тудуг төлөвилелдери тургузар «Тувагражданпроект» деп акционер ниитилел шыйып тураан. А канчап олар «Даг Ава» АХН-ниң тускай аян-шинчилиг архитектуразын билип алганы, киле тывызык болуп артар.

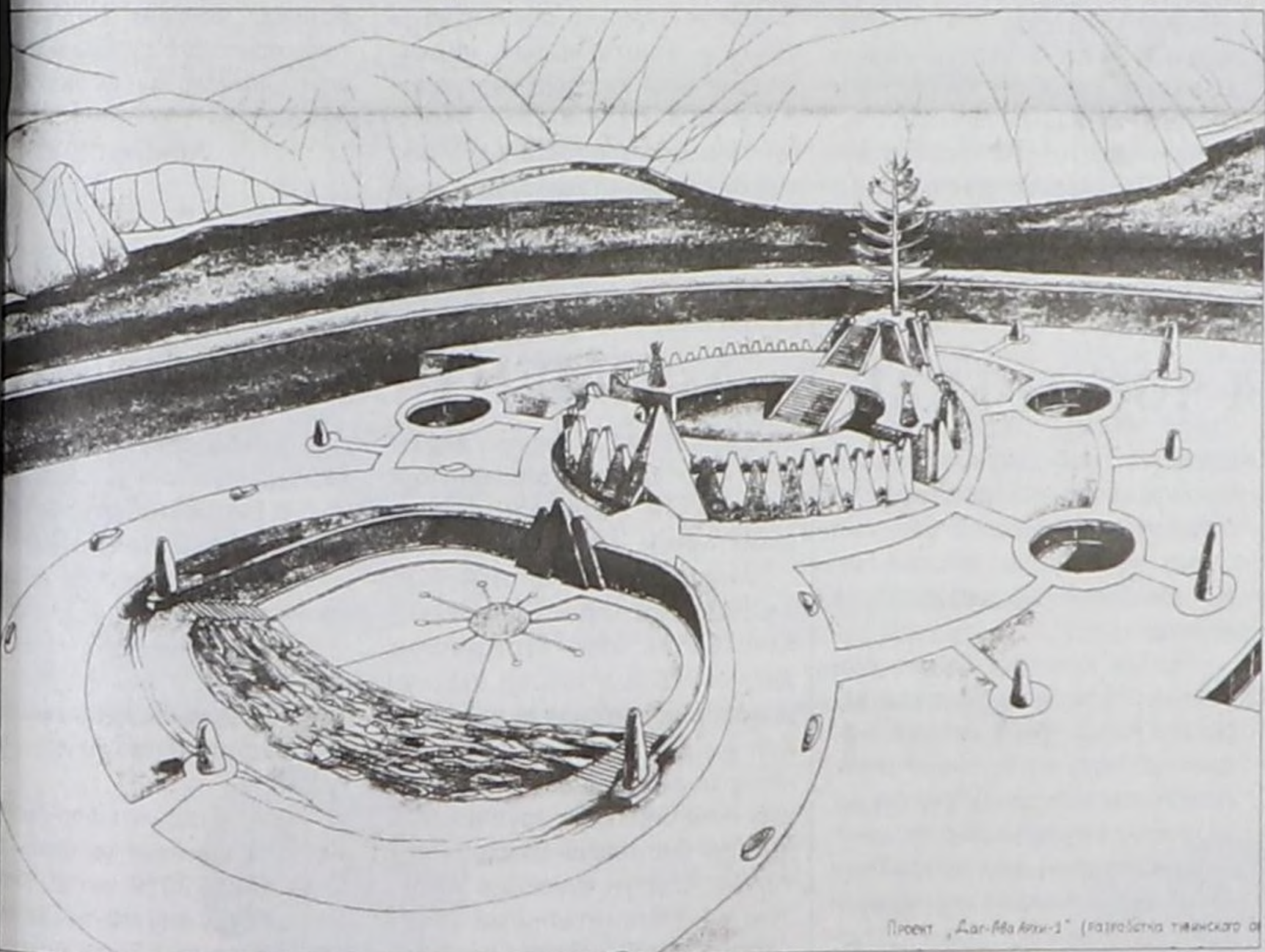
Бодумга салдыг сорулаларны күүседирде, эгелекчи идеяны аңгы төлөвилел ажылы ылдыр сайзырадырын медресеп илдим. Чүге дизе бис шупту

билер бис, амгы үениң агымы-биле төлөвилел ажил-чорудулгазы, ниитизи-биле чазак-чагырга деңнелинде киригген. Күрүнениң ажил-чорудулгазының аңгы-аңгы угланышкынарында берге айтыргаларны тус-тузунда төлөвилелдер-биле шиитпирлеп турар апарган. Ынчангаш Тывага тускай архитектура аян-шинчизин тывары дээр-ле, төлөвилел болур. Ындыг төлөвилелди «Даг-Ава Архи-1» деп адаан. Ынчап кээрге, бисте эгелекчи идея биле Тываның тускай архитектуразының аян-шинчизи бар. Ол ийини боттандыраарына ниити төлөвилел база бар. Ам бисте четпейин турар

чүүл — херек кырында тудуп үндүрер тудуг четпейин турары. Ындыг болгу дег тудугларның бирээзи «Этнография төвү «Хамнар бажың» деп төлөвилел. Хамнар өргээзин чаа тыва архитектура-биле тудуп үндүрер арга ам-на бисте тургустунуп келген. Ёзулуг «Тыва бажыңның» каас-чаражын, түрлүг-сүрлүүн, быжыг туружун кончук таптыг көргүзөр барымдаалыг апарган бис. Ынчангаш «Хамнар өргээзин» бодумнун чуруп, шыйган «Даг-Ава Архи-1» деп тускай тыва архитектура аян-шинчизи-биле кылган эскизтерин бараалгадыр-дыр мен.

Ту-Мат ОНДАР,
чурукчу, дизайнер.

ЫРААЖЫ БАШКЫВЫС

Башкы кижиги бүгү талазы-биле дески болур дижит. Шынап-ла, бистиң Самагалдайның бир дугаар школазының тыва дыл, чогаал башкызы Салбакай Бопулаевна Кош-Кулак ындыгларга хамааржыр.

Ол дендии чараш ыяңгылыг коюг үнүг. Кезээде хүлүмзүрүг ыравас чугажак ак арны, дарс кара чажы, эргим карактары, чараш аажы-чаңы хей санныг өөреникчилерин, эш-өөрүн чайтаар хаара тудуп чоруур. Салбакай Бопулаевна Кызылдың башкы институтунун тыва дыл факультетин 1993 чылда дооскаш, 30 ажыг чылдарның дургузунда чаңгыс Самагалдай школазында ажилдап чоруур дуржулгалыг башкы. Ол ажы-төлдү төрзэн тыва дылын

хүндүлөп, аңаа ынак болур кылдыр кижизидип чоруур. А төрзэн дылына ынак кижиги — төрөл чонунун бүгү-ле ёзу-чаңчылдарын сагып билир, чонун хүндүлээр, ужур билер кижиги болур.

Салбакай Кош-Кулак ажылында хей-хей чедишкннерлиг. Ооң өөреникчилери кожуун чергелиг тыва дыл, чогаал эртемнеринин олимпиадаларына киришкеш, шаңналдыг черлерни ээлеп турары өөрүнчүг. Башкывыс ажылында дыка ынак, кызымак. Ооң ажилдап олурар тыва дыл кабинеди онзагай дериттинген, уругларның билип алыр ужурлуг материалдары-биле четче хандыртыгган. Эртемденнер кавайы боор А.Ч. Кунаа аттыг школаның ёзулуг салгал дамчаан эртемге сундулуг ужуун

салбайн, уругларга билиндирип чоруур башкы, Салбакай Бопулаевнага ада-иениң, башкыларның хүндүткели бедик, ажы-төлдүң идегели улуг.

Ол хире улуг арга-дуржулгалыг, чогаадыкчы ажил-иштиг башкывыстың сагыш-сеткил делегейи чараш аялга-биле хөөннеттинген болбайн канчаар. Тыва улустун «акка ак улажыр» дээни ышкаш, шынап-ла, чараш чүүлче дээди чүүл тыртылар. Башкывыс хостуг үезинде кижизидилге ажылында дөгүм болур уткалыг чараш ырларны чаштарга, чонунга бараалгадып чорууру дээш мөгөөр бис.

Чечен ТАРЫЙ-ООЛ,
Самагалдайның 1 дугаар
школазының орус дыл, чогаал
башкызы.

ПОЧТА АЖЫЛЫ ЭКИЖЭЭН

Ак-Довурак — хей чурттакчылыг хоорай болгай. Мен хей-мер кызым Долаана Ооржактың Юбилейная кудумчузунда бажыңында чурттап турар мен. Назы-харым улгаткан, 77 харлыг кырган-ачай мен. Мээң чурттап турарым Постоянный суурда почта харылзаа салбырының ажылының дугайында долчулап бижикседим.

Почта салбырының ажылы сөөлгү чылдарда көскүзү-биле экижээнин эскерип көрүп чор мен. Ооң ажилдаар шактары чонга дыка таарымчалыг апарган. Ону тодазы-биле кирер эжикте бижип каан: эртенгиниң 9 шактан кезээкиниң 8 шакка чедир ажилдаар, чапсар 13 шактан 14 шакка чедер, дыштаныр хүнү — улуг-хүн. Бо почта салбырының ажылының хемчээли улуг болгаш, ооң ажилдаар чурумун ынчаар тургускан.

Почтаның (668051) начальниги Тамара Шалдаң-ооловна Моңгуш хей чылдарда ажилдап келген арга-дуржулгалыг улуг специалист. Ооң удуртканы коллективи эпнайыралдыг, чон-биле ажилдаары эвилең-ээлдек, кижизиг.

Бистиң кудумчунун почта-льонун Рада Борисовна Хүрең-оол дээр. Ол Юбилейная, Комсомольская, Центральная

кудумчуларының чурттакчыларына чагыдылга солуннарын, журналдарны, чагаа-бижиктерни үезинде саадатпайн чедирип берип турар. Почта-льоннап ажилдаандан бээр үш чыл чедип тур. Рада Борисовна чагаа, солун чедирилгезинге ажилдай берген соонда, ооң харылап турган кудумчуларына почта чедирилгези үндезини-биле экижээн. Мээң чурттап турар бажыңымга чагытканым «Шын» солун үнген хүнүнде, ол-ла кезээ, беш шак соонда бажыңга албан чедип келген болур. Ону көргөн улус: «Бис Кызылдан чаа келдивис, канчап бо хүннүң солуну бисти мурнай чедип келген чоор» деп магадаар чорду. Ол дээрге почта-льонувус Раданың ачызы-дыр, кызымаккай, ажылынга бердинген чоруу-дур. Рада Борисовна ёзулуг ак сеткилдиг, уйгу-дыш чок ажилдап шыдаар чоннун төлөптиг кызыдыр. Ынчангаш ооң амыр-дыш чок харысалгалыг ажылынга моондактар таварышпазын, оруу ак болурун, кедизинде барып, күш-ажылдың маадыры болзун деп күзеп каалыңар.

Алдын-оол ООРЖАК,
Тыва Республиканың көдээ
ажыл-агыйының алдарлыг
ажылдакчызы, күш-ажылдың
хоочуну.

Беседа — оюн

ХЕЙ-АЪДЫН КӨДҮРГЕН

Эрзин кожуунун Мөрөнге Адалар болгаш Иелер хүннеринде профилактиктиг беседа-оюн болуп эрткен.

Ынаар социал байдалы нарын болгаш хей ажы-төлдүг өгбүлелерни чалаан. Баштайгы чадазында «Өг-бүлөгө уругларның эргелери», «Уруглар кижизидилгезинге ава кижиниң ролю» деп беседа-оюннарга 18 ава киришкен.

сагыгларын» билдингир болгаш тодазы-биле номчаан соонда, өгбүлелер, аалчылар ук дүрүмнү ханызы-биле сайгарып, боттарының бодалдары-биле үлежип, улуундан бичезинге чедир хажызынга артпаан. Солун, ажыктыг беседа-оюннун сөөлүнде, суур чагыргазының даргазының социал-политика талазы-биле ора-лакчызы А.А. Ондар, школаның

Оларның аразындан А.Ч. Тарый, Д.А. Чылбай, С.Ч. Самдан, С.Л. Сагаачы улуг сонургал-биле хей айтырылгарга шын, дидим харыларны берип, идепкейин көргүскеннер.

Психолог башкының анык дузалакчызы, 6-гы класстың өөреникчизи Саглай Аракчаа «Тываның эр улузунун кодекизин», «Тываның иелериниң ыдыктыг

социал-педагогу К.Г. Баанай ук темага хамаарышкан сүмелерлиг буклеттерни чыылганнарга үлөп берген. Кижиги бүрүзү улуг сонургал-биле киришкеш, бедик хей-аъттыг тарап чанганнар.

Зоя КУЛДУН,
Эрзин кожуунун уругларның
эргелериниң талазы-биле
төлээзиниң дузалакчызы.

КЛАССИКТИГ ХӨГЖҮМ НИИТИЛЕЛИНИНҮҮ ДУЗА

(Төнчүзү. Эгези 5-ки арында.)

чаржынмай, мергежилге эң шыырак хөгжүмчүлөрү чер-черден чалап, тундрада турла-лардан чаянныг ажы-төлдү чыып, уран чүүл школаларын ажыдып, аңаа өөредип эгелзэн-нер. Түннелинде, якут симфоник-тиг оркестрлер мергежили бедип, көвүдөп эгелзэн. Москва, Питерде хамаанчок, Вена, Берлинде якут хөгжүмчүлөрү күзүлдү-биле оркестрлерге чалап ап турар апарган.

Классиктиг уран чүүлге күрү-нежи хамаарылганы 2 чижекке көрдүсүс. Чогум ол чижек-биле мурнады-соңнады ажилдап турар губерниялар, республикалар кайы хөй. Көргүзүлгери аңгы-аңгы-даа бол, түннелинде чон, ажы-төл, аныяк-өскөн классиктиг уран чүүл дузаны-биле амыдыралдың чырык талазын калбаа-биле шилип ап турар.

А бисте байдал кандыгыл? Таптаашкын деп адаар үеviste скрипкажылар, даг инженерлери өөредип албааныыстан оркестр, даг-дүгү, кобальт комбинаттары дүшкүлзэн, а аңаа турган штаттар чок калган. Хакасиявыс мыяда-даа болза, ынаар чедер демир-орук, яныз-бүрү хөлгелерге орук-чирик бар, чурттакчы чону хөй, электри өртзз барыктыг. А Тывага чедери безин берге, күрүне кызыгаарында болгаш культурлуг оспаксыраашкынга кээри чугаа чок. Үстүндө киригенивис чижектерге бис чаа-ла дүгүлүп, культура яамызы, уран чүүл колледжизи, республика школазы Чазак-биле кады ажилдажылгада чаа-ла кээп, баштайгы аныяк скрипкажы-

ларывысты өөредип турарывыс бо-дур ийин.

Бир эвес 5 чыл бурунгаар чаа, улуг концерт залы ажиттыг болза, ону ээлээр хөгжүмчүлөр кончуг эвээш турган. Иштики долдунуушкун деп билиг бар. Өске талазындан чазак-чагырга буураашкын соонда кижилерниң амыдыралын көдүрер дээш, культурага холу четпейн турганын билип, көрүп турар бис. Чоннуң хөй кезии ам-даа хлеб садып аар

Эртемденнерниң түңнөп тура-ры-биле, ынчангы хөгжүм тыва национал эвес, а Алтай-Саян девискээрниң кезииниң онзагай аялгазы дээн болгаш, моолчургу, кыдат, орус хөөннер бар-дыр деп эскерип, билип, ону бо хүннерге чедир кызымаа-биле эдип чоруур деп болур.

Ансамблдин тыва хөгжүм талазын күштөлдүрер дээш, А. Чыргал-оол, Р. Кенденбиль, М. Мунзук суглар улуг дузаны каткан.

бе азы концерт, шии көөр бе деп айтырыг-биле чурттавышаан.

Бо чижектерни кириер ужуру — национал хөгжүм оркестрлери Тыва филармониядан дөстөлгөн. Ынчан чаа тургустунган «Саян» ансамблиниң хөгжүм үделгезинде каш-ла борбак бызаанчы, игилдерге немей моол хөгжүм херекселдери турган.

Тыва хөгжүм оркестриниң сайзыралынче Кызылдың уран чүүл училищезиниң национал хөгжүм оркестриниң удуртукчузу Иван Минин улуг үлүү кирип эгелзэн. Оон улуг курста сургуулдарын «Саяннарның» хөгжүмчүлери кылдыр ойнаарын чөпшээрзэн. Минин тыва хөгжүм херекселдерин бодунуң оркестринче кириер

аргалар дилеп, ындыг херекселдер кылыр Константин Тамдын-биле база сүмележип турган.

Тыва оркестрлерниң сайзыраарына, «Карнеги холлдап» турар апарганына Мининиң өөреникчизи Тамара Балданның кириген үлүү эгээртинмес улуг, ХПТУ-4-ке (хоорайның профессионал-техниктиг училищези) шенелделиг класс ажыдып, тыва херекселдерни оркестрге таарыштырып эгелзэннер. Хөй-ле берге шенелделер кылып, оон түңнелдерин көөр шөл — училищениң ыры болгаш сам ансамбили бооп турган.

Ынчангаш ам академиктиг хөгжүм чажаңын ап, аңаа дуза кадар үези келгени ол. Национал хөгжүмге бодаарга, классикада херекселдерни кылырының аргаларын, аялгаларын саазын кырында үе-дүптө-ле бижип каан, чүгүле шингээдири, өөренири арткан. Харын бистиң элээди скрипкажыларывыс хөгжүмчүлери вистиң бирги одуруунче үнүп орарлары бо. Театр, чурулга, скульптура уран чүүлдери быжыгып келген, беримчелиг ажилдап турар. Национал хөгжүмнүң сайзыралына академиктиг хөгжүмнү билири артык эвес, харын-даа кончуг улуг ужу-дузалыг.

Красноярскиден СКОР шугуму-биле дирижер Михаил Мосенков кел чыдар. Ол чаа-ла 30 ажыг харлыг-даа болза, бодун билдиргэ дирижер, оркестр удуртукчузу, «аштакчызы», кадык-шыдыкчызы кылдыр көргүскөн. Аныяндан тура хөй санныг делегей чергелиг фестивальдарның, мөөрейлерниң шаңналдарының

эдилекчизи, тиелекчизи удуртуп турганы Татар аныяктарның симфоник кестри-биле делегейни сиктиг хөгжүм төптери Дрезден, Флоренция, Е. Париж хоорайларына ктерни көргүзүп чораан, кан дирижер кылдыр Петербург филармония Ульяновск, Ярославль, яск хоорайларның акад симфониктиг оркестрлер Белгород филармония ле ажилдажып турар. М билдиргэ дирижер бистиң три дирижерлажып, эд тырттарының аргалары. Херек болза, СКОР тавар дуза кадар.

Оон ыңай филармонияга кээп дузалажыргей чергелиг сылдыс Лундстрем. Ол база 2 лыг аныяк-даа болза, санныг фестивалда мөөрейлерниң тиелекчизи лыында делегей чергелиг ойнакчыларының конкур бирги шаңналынга төлөтган. Ол боду делегейге 6 гир Лундстремнер деп хө өг-бүлөден (Олег Лундстрем джаз оркестри. 1970-80 ч. да Тывага концерт көргүз чораан).

Хөгжүмчүлөр удуртук классиктиг хөгжүм күүселд айтырыглары-биле чоок болгаш, соңгаар хөгжүм тыва оркестрге дузалажы улуг шимчээшкынни эгелегенер.

Альберт ХОМ

ИХЯ дыңнадып тур

БАЖЫҢ-ДАА ЧОК, АКША-ДАА ЧОК АРТКАН

Кызыл хоорайда ИХЯ-ның Эргелелинче бажың хөлезилеп алыр дээш, мегелеткен хамаатылардан билдиришкыннер кирбишаан.

Кем-херек үүлгедикчилериниң схемазы нарын эвес: интернет четкизинге хоорай иштинде чаа-гайжыды туттунган бажыңны, таарымчалыг өртөккө хөлезиге дужаап турарының дугайында чарпалды салгаш, оларның чараш чуруктарын база кожуп каарлар. А ол бажыңнар, шынап-ла, хөлезиге берип турар бажыңнар болур, ынчалза-даа өртзз көңүс өске болгаш эзулуг ээлери база өске болур. Бузурукчу кижилер ындыг бажыңнарны азы квартираларны чаңгыс хонук дүргүзүндө хөлезиге ап алгаш, үр хуусаада арендага дужаап тур мен деп чарлаптар. Бажың хереглзэн кижилер оларның айтып кааны телефон дугаарынче долгааш, «бажың ээзи» аттыг кижилерге бүзүрөп, олар-биле харылзашкаш, хөлезиге алыр бажыңның өртззэн оларга

бериптер. Бузурукчулар акшаны алган соонда, харылзааже үнмейн баар, а хамаатылар хөлезилеп алган бажыңына кээрге, оларны хараадал манап турар боор.

Шак мындыг байдалга Кызыл-Тайга суурнуң 22 харлыг чурттакчызы таварышкан. Кызыл хоорайның Улуг-Хемская кудумчузунда бажыңның квартиразын хөлезиге дужаап турар дугайында чарпалды социал четкилер таварыштыр көрүп алгаш, айыткан телефонче долгааш, бажыңның ээзи болур танывазы эр киж-биле ук бажыңны арендага алыр кылдыр дугурушкан. Ужуражып келгеш, бажыңны түр када хөлезиге алыр дугайында кандыг-даа керээ-бижик чокка, аңаа 8 муң рубльди берген. Сөөлүндө билдинип келгени болза, аренда берикчизиниң телефонунче долгаарга тутпайн, мегелеп каан болган.

Истекчи билдиришкынни өөренип көргөн соонда, РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 159 чүүлүнүң 2 кезээ эзугаар бузурукчу чорук, хамаатыга

элзэн улуг хемчээлдиг каража-когаралды чедиргени дээш, херекти оттурган. Ук херек дээш беш чыл чедир хуусаада хосталгазын казып шиидип болур деп хоойлуда айыткан.

Эрткен хүннерде Кызыл хоорайның полициязының кем-херектер талазы-биле истелге килдизиниң чорутканы оперативтиг истелге хемчеглериниң түңнелинде, ук херекке хамаарыштыр каразыттырып турар Кызыл хоорайның 29 харлыг, кайда-даа ажилдавайн турар чурттакчызын туткан. Туттурган киж-биле боду бажыңны арендага алгаш, бажыңның ээзинге чугаалавайн, улаштыр арендага берипкен. Билдиришкын ээзиниң акшазын алгаш, республикадан дашкаар чорупкан турган.

Байысаалга үезинде аныяк киж-биле алган акшазын бодунуң амы-хууда чарыгдалдарынче үндүрүпкенин өчзэн.

Амгы үеде истелге ажилдары уламчылап турар.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

Хоойлуга чагырт

АЛИМЕНТ ӨРЕЗИ ДЭЭШ

Кызылдың 31 харлыг херээжен чурттакчызы алиментини өжөгөргөн төлөвзэни дээш шийтирген.

Аныяк ава назы четпзэн уруун азыраарына херек акша-хөреңгини албан бээр хүлээлгелиг дээрзин Кызыл хоорай судунуң шийтири-биле онаап каан. Уруунуң он сес харлыг апаарына чедир ол ай санында шалыңының азы өске-бир акша орулгазының дөрттүн бир кезиин бээр ужурул турган. Судтуң күүселде хуудузунга (исполнительный лист) даянып алгаш, судтуң пристав-күүседикчизи алимент төлээр чорудулганы эгелзэн.

Херээжен киж-биле ажилдап шыдаар, каң кадык-даа болза, албан эзузу-биле ажилга кирип алыр дээш, кыспайн турган. Назы четпзэн уруун азыраарына херек акша-хөреңгини, идик-хепти-даа бодунуң эки сеткили-биле эккеп бербейн турган. Өжөгөргөн тоовайн чоруп турда, алимент төлээр өрези чыгылы берген.

Ада-ие кижиниң назы четпзэн

уруун азыраарына херек хөреңгини чөптүг чылда чокка бербейн турганы, ону РФ-тиң Административ-эрге-хоойлу дүрүмнерин хан чоруктар дугайында кодекси 5.35.1 чүүлүнүң 1-ги кезээ хемчег ап, 20 шак иштинде бан кылыр ажилдар хөй административтиг хемчегте турган.

2018 чылдың июль-октябрь айларда алимент төлөвейн ганы дээш, 2019 чылда Кызыл хоорай суду ону РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 157-ги чүүл 1-ги кезээ-биле алды айга талгазын казып, РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 73-кү чүүл дүүштүр, бир чыл алды ай шаде хуусаалыг ялага шийдип Шенелде хуусаалыг шийткөү үезинде ол чурттап турарин солувайн, кеземче-күүс инспекциязының учедунга гааралга турар. Шийткел хоёзугаар күш кирген.

Кызыл хоорай суду парлалга албаны.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3450

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адреси: 667000. Тыва Республика Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар — 2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак — 2-17-94.
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык — 2-17-94.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанчы Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүззэн. Херекчилдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Крайченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туруктуу дүүшлейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыг дээш авторлар боттары харылзаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.